

AMORAL COMMUNITIES: COLLECTIVE CRIMES IN TIME OF WAR

Mila Dragojević

Cornell University Press, Ithaca i London, 2019.

Amoral Communities: Collective Crimes in Time of War studija je dinamike političkog nasilja na lokalnoj razini. Sintagma u naslovu asocira na Banfieldov amoralni familizam i Andersonovu zamišljenu zajednicu te, slično kritikama specifičnih oblika socijalnog kapitala i perenijalističkoga nacionalističkog diskursa koje su ti autori ponudili, nije lišena normativnog naboja. Povezana je s još dvjema jednako zvučnim sintagmama kojima autorica nastoji objasniti razvoj lokalnih uvjeta za ekstremno političko nasilje: isključivanje umjerenjaka i proizvodnja granica. Eksplanatorni mehanizmi na koje te sintagme upućuju nastoje se metodološki utemeljiti u komparativnom dizajnu istraživanja i gustom opisu društvenog diskursa s naglaskom na njegovoj narativnoj komponenti kao empirijskoj istraživačkoj strategiji. Taj je diskurs iz iskustva pojedinaца dobiven autoetnografskim i etnografskim metodama. Jednostavnije rečeno, autorica je povezala vlastitu životnu priču s pričama iz intervjua s osobama čije je životne sudbine zahvatio vrtlog rata u Hrvatskoj devedesetih godina. Instrukтивne paralele za lokalnu političku dinamiku koja pogoduje nasilju nad civilima nastojala je pronaći u još dvjema zemljama čiju je noviju političku povijest obilježio ratni sukob.

Knjiga ima malo manje od dvije stotine stranica: uz uvod i zaključak, sastoji se od šest poglavlja, indeksa pojmova i imena, dvadesetak stranica bilješki,

jedne tablice, dvije karte i sedam fotografija, ponajviše spomenikâ žrtvama nasilnih sukoba u Hrvatskoj. Studiji su pridodani terenski zapisi Helge Paškvan, jedne od pomoćnica u istraživanju, koja je u vrijeme istraživanja bila studentica na Sveučilištu u Rijeci, a koje je autorica prevela s hrvatskog na engleski jezik. Dizajn istraživanja povezuje Hrvatsku, Ugandu i Gvatemalu. On je komparativan, ali asimetričan. Slučajevi sukoba u Gvatemali i Ugandi služe kao ilustrativna točka usporedbe i provjere zaključaka izvedenih na osnovi studije slučaja Hrvatske. Autorica je provela 36 terenskih intervjua u Ugandi 2015. i 18 u Gvatemali 2016. godine, ali studija se ponajviše bavi političkim nasiljem koje je vezano za rat u Hrvatskoj, gdje su autorica i njezini pomoćnici proveli 131 intervju 2014. godine. Autorica je u Hrvatskoj provela prvih šesnaest godina života prije nego što je iz istočne Slavonije izbjegla u Vojvodinu i zatim emigrirala u SAD gdje je nastavila školovanje i izgradila akademsku karijeru. Izvanredna je profesorica političke znanosti na University of the South u gradiću Sewanee u američkoj saveznoj državi Tennessee i autorica studije *The Politics of Social Ties*. Njezinu studiju o amoralnim zajednicama na koricama hvale još dvojica politologa: Stathis Kalyvas, jedan od vodećih istraživača nasilja u građanskim ratovima, dugogodišnji profesor na sveučilištu Yale i trenutačno profesor na Oksfordskom sveučilištu, i V. P. Gagnon,

autor poznate i kontroverzne studije *The Myth of Ethnic War*.

Autoricu zanima formiranje amoralnih zajednica u sukobu. Nastoji "razumjeti kako je moguće da se sigurna i miroljubiva zajednica privremeno transformira u nasilno i okrutno mjesto gdje ljudski život odjednom vrijedi manje od etničke pripadnosti ili rase neke osobe" (xi). Pitanje je kako objasniti podnacionalne razlike u nasilju u kolektivnim sukobima, odnosno što konkretno dovodi do toga da civili na nekim mjestima postaju, a na nekima ne postaju metama nasilja samo zbog njihova "društvenog identiteta, bilo etničkog, bilo klasnog, bilo ideološkog" (14). Nešto grublji prijevod te apstrakcije u hrvatskom kontekstu glasi: zašto se Srbi iz Gorskog kotara nisu oružano pobunili protiv nove demokratske vlasti izabrane 1990, a oni na teritoriju na kojemu je privremeno bila formirana Republika Srpska Krajina jesu? Zašto je na nekim područjima iz bilo politički strukturirano međuetničko nasilje, a na drugima nije?

Istražiti taj problem u slučaju rata u Hrvatskoj i smjestiti ga u širi kontekst, više ili manje usporedivih, nasilnih sukoba nalagalo je podnacionalnu i nadnacionalnu komparativnu analizu. Bogata interdisciplinarna literatura o genocidima i politološka literatura o građanskim ratovima i pobunama autorici su sugerirale da su nedovoljno razrađeni specifično politički mehanizmi sukoba na lokalnoj razini u interakciji s nacionalnom političkom dinamikom. U konceptualizaciji formiranja amoralnih zajednica, Dragojević inzistira na tome da je nasilje nad civilima – u koje ubraja prijetnje, premlaćivanja i ubijanja civila te, danas u Europi i SAD-u tužno aktualno, "uništavanje simbola identiteta rivalske etničke skupine, poput knjiga, groblja, imovine ili mjesta štovanja" (5) – politička strategija. Nasuprot borbenim taktikama uklanjanja neprijateljskih pri-

jetnji, politička strategija podrazumijeva "niz taktika za oblikovanje novih političkih identiteta i osiguranja političke moći nad željenima, teritorijalno definiranim suverenim entitetima" (7). Dok na nacionalnoj razini uporaba nasilja kao političke strategije ima simplificirano podrijetlo u projektima elita i diskursu vođa koji legitimiraju međuetničko nasilje (19), na lokalnoj se razini taj projekt realizira kroz mehanizme isključivanja umjerenjaka i proizvodnju granica koji identitetski složene pojedince svode na jednodimenzionalne političke identitete i tjeraju ih na izbor jedne od sukobljenih strana, a u etničkim sukobima vode ka etničkoj homogenizaciji teritorija.

U tom procesu politizacije etničnosti ili nekoga drugog identiteta, "državni procesi etnicizacije", odnosno "fuzija etničkih ili kulturnih i političkih identiteta" – premda autorica to odviše eksplicitno ne ističe, u slučaju koji istražuje posrijedi je demokratski legitimirana uspostava samostalne hrvatske nacionalne države u procesu raspada Jugoslavije – "koincidiraju s lokalnim procesima etnicizacije" (19). Politički neprijatelji obiju strana u sukobu jesu oni "koji aktivno dovode u pitanje procese etnicizacije u svojim zajednicama" (19), a njihova eliminacija nije povezana s učinkovitim istragama i kaznenim procesom tipičnim za modernu građansku državu u mirnodopskom stanju, nego je prate prikrivanja, prezentiranja ciljanog nasilja kao slučajnih incidenata ili čak eksplicitno opravdavanje nasilja kao "nužne žrtve za viši politički cilj" (19). Zaoštreno konceptualno razdvajanje političkoga i vojnog nasilja autorici omogućuje postavljanje problema: zašto uopće stradavaju oni koji nisu nikakva vojna prijetnja? Nakon prikaza povijesno-političkog konteksta i podataka o metodologiji i strukturi knjige, Dragojević svoje odgovore razrađuje u pet poglavlja o uvjetima stvaranja amoral-

nih zajednica, etnicizaciji svakodnevice, mehanizmima isključivanja umjerenjaka i proizvodnje granica te politikama sjećanja. Na osnovi tako podijeljene analize, u posljednjem poglavlju ističe svoje uvide o nasilju kao političkoj strategiji i u kratkom zaključku izlaže nacrt normativnih implikacija analize, makar na razini sugestije nekoliko rudimentarnih ideja.

Prvo poglavlje bavi se stvaranjem amoralnih zajednica kroz procese političke etnicizacije. Izravno se pozivajući na Benedicta Andersona, autorica ih definira kao "zamišljene zajednice u uvjetima rata" (25). Umjesto etičke refleksije u smislu Hannah Arendt ili deliberacije u "zajednici međuovisnosti" koju normativno zahtijeva habermasovka Seyla Benhabib, te zajednice rješavaju neslaganje isključivanjem i eliminacijom: amoralnost znači odsutnost "bilo koje moralnosti ili pravde u slučajevima u kojima se nasilje protiv nekih ljudskih bića, kakogod da se njihov status definira, ne smatra kaznenim djelom" (27). Obilježava ih ciljano nasilje nad pojedincima na osnovi identitetskog odstupanja, a osnovica je isključivanja "politička etničnost", odnosno nasilje se legitimira "na osnovi novostvorenih identiteta koji stapaju određeni politički identitet s određenom etničnošću" (23). To se nasilje pojavljuje kao politička potreba kada se poredak nađe pred izazovima legitimacije. Iako je naglasak na političkoj etnicizaciji odozgo – "suverena kategorizacija", u autoričinom tumačenju Schmitta, nije slobodna odluka iz ničega, jer ipak "postoji etnički ili rasni aspekt, u primordijalnom smislu", s obzirom na to da nam je ono s čime smo egzistencijalno u političkom sukobu nešto strano – identifikacija i realizacija događaju se "odozdo", u narodnom odzivu: uz djelovanje paravojske "postrance", počinitelji nasilja nerijetko mogu biti susjedi, pa i članovi obitelji (28-29).

Na lokalnoj se razini projekt političke etnicizacije manifestira u etnicizaciji svakodnevnog života. Škole, radna mjesta, javne prostore, lokalne medije i neformalne društvene skupine, kao žarišta tumačenja političkih zbivanja i društvenog života, obilježava isti pomak: etničnost postaje društveni marker, pa se u svakoj komunikaciji etnički identitet pretvara u "prečac kojim se identificira pojedinac" (31). Nadetničke društvene veze i lojalnosti stavljaju se pred ozbiljne kušnje i razbijaju, a nacionalistički diskurs, zahtijevan "odozgo", postaje društvena stvarnost. Isječci iz intervjua služe potvrdi te teze. Oni pokazuju da je u sva tri istraživana slučaja – u Hrvatskoj (osim Podravine i Gorskog kotara), Ugandi i Gvatemali – etnicizacija ili, obuhvatnije gledajući, politizacija određenoga jednodimenzionalnog društvenog identiteta postala stvarnost i prethodila nasilju nad civilima, pa su "kulturalni identitet, etničnost, mjesto podrijetla postali prečaci za identifikaciju političkog neprijatelja" (45). Autorica se tako suočila s paradoksom nasilja nad civilima koje se negdje realizira, a negdje ne, te postavila pitanje: "Što objašnjava regionalne razlike?" (49).

Treće poglavlje prikazuje mehanizam isključivanja umjerenjaka koji homogenizira "političke etnicitete" (75). On djeluje kroz nekoliko "komplementarnih mehanizama ili taktika", koje primjenjuju "lokalni akteri angažiranu u etnicizaciji" svakodnevice (52): ostracizam, prijetnje, ciljano nasilje i uređivanje unutar skupine (*in-group policing*), definirano kao nasilni nadzor i kontrola unutar skupine kojemu je funkcija stvaranje distance prema "onima na koje se gleda bilo kao na prijetnju bilo kao na pripadnike nižih skupina" (66), pa i kažnjavanje ili čak ubojstva onih unutar skupine koji su definirani kao izdajice ili dezerteri, odnosno unutarnji neprijatelji nasuprot onima izvan skupine koji

su, već po političkoj definiciji, vanjski neprijatelji s kojima se treba obračunati. Autorica u ovom poglavlju, možda nedovoljno eksplicitno, ali pažljivom čitatelju prezentno, specificira razliku između amoralnih i moralnih zajednica: za razliku od amoralnih zajednica, moralne zajednice zadržavaju moralno tkivo suživota, opirući se političkim pritisku odozgo i sa strane (51). One ne postaju "nasilno i okrutno" mjesto, uvažavajući sve pripadnike zajednice kao složene osobe i odbijajući se podvrgnuti nacionalnima političkim strategijama politizacije jednodimenzionalnih identiteta.

Gorski kotar još je jednom krunski dokaz uvjetnoga protučinjeničnog iskaza, svojevrsni stvarni *counterfactual conditional* o pretpostavkama i mogućnostima otpora potencijalno nasilnoj politici. Ta je etnički heterogena lokalna zajednica, prema iskazima intervjuiranih, bila dovoljno kohezivna da se ne polarizira i ne ekstremizira te da ne isključi umjerenjake. U njoj se nije stvorila atmosfera u kojoj se nije znalo tko će sljedeći biti napadnut jer nisu bili stvoreni lokalni mehanizmi političke segregacije. Ovo je poglavlje metodološki važno zato što autorica u njemu eksplicitno postavlja tezu da se politički diskurs odozgo, "koji je povezao etničnost i političke ciljeve", ne realizira sam od sebe u svakodnevi nego potrebuje specifične mehanizme. Lokalna etnicizacija ishod je "konkretnih činova nasilja, uključujući bacanje bombi, ubojstva, nestanke koji nikada nisu istraženi" (62), a koji su u funkciji isključivanja umjerenjaka i proizvodnje granica. Društvena kohezija lokalne zajednice otežava i postranično djelovanje paravojske koja ima implicitan mandat za političko nasilje dan "odozgo". Kako je rekao jedan od ispitanika: "To su bila zlatna vremena za luđake koji nisu bili ništa [prije rata]. Odjenuli su uniforme i uzeli oružje u ruke, pa su odjednom imali moć" (55).

U Ugandi je, čini se, stanje bilo slično ili donekle drastičnije: oni koji su odstupali, mogli su biti ubijeni i bili su ubijani pod sumnjom da su špijuni. U Gvatemali su za likvidaciju služile liste neobjavljene, a autorica na osnovi sekundarne literature povlači paralelu i s El Salvadorom. Od pitoreskni pojedinsti mogu se izdvojiti uvid intervjuiranih da se oni složenog identiteta – jedan je ispitanik kazao da ne voli termin mješoviti brakovi, ali ga ipak koristi jer je društveno razumljiv – dokazuju činovima nasilja prema umjerenjacima, kao i pojava ubojstva koja se, u funkciji zavjeta šutnje, protežu na mirnodopsko razdoblje, o čemu svjedoči slučaj Milana Levara (69).

Poglavlje o proizvodnji granica ukazuje na razmjerno banalnu činjenicu, koju autorica drži važnim političkim mehanizmom. U podijeljenima lokalnim zajednicama u konfliktu, apstraktna suprotstavljanja postaju stvarnost (30), i to "stvarnost barikada" (79), zbog kojih stanovnici ne mogu na posao preko fizičke i vojno kontrolirane granice. Te granice tjeraju na izbor i stvaraju podijeljenu i nadziranu populaciju. Autorica nastoji pokazati kako je etničnost postala važna i počela "služiti kao marker koji dijeli stanovništvo nakon što su podignute prve barikade" (82), jednako na području zahvaćenom pobunom Srba u Hrvatskoj, u Ugandi i Gvatemali, dok u Gorskom kotaru gdje su živjeli Srbi nije bilo barikada.

Peto poglavlje, koje se bavi kolektivnim sjećanjima, ali i "nezgodnim istinama" te uvodi pojam "ušutkanih sjećanja", ostavlja dojam hvatanja ukoštac s posebno važnom i emocijama nabijenom temom za autoricu, koja je istaknula kako je u pogledu na to pitanje pustila da joj ispitanici budu učitelji. U njemu se postavlja još jedan paradoks: ako su sjećanja važna i utječu na nove sukobe, kako to da su "neka multietnička pod-

ručja koja su iskusila značajno nasilje u Drugome svjetskom ratu, poput sjeverozapadne Hrvatske ili regije Istre, bila područja s nižim razinama nasilja 1990-ih" (92-93). Autorici istraživanja materija služi kao dokaz da lokalni mehanizmi isključivanja umjerenjaka i proizvodnje granica imaju primat u oblikovanju dinamike nasilja. Tek nakon što se realiziraju, oni "mogu uzrokovati da sjećanja na prošle valove nasilja postanu moćno sredstvo političke mobilizacije" (93). Tumačenja bivših sukoba variraju unutar i preko granica regija. Autorica je na osnovi uzorka iz Hrvatske, Ugande i Gvatemale izvela zaključak protiv fatalizma političke povijesti nasilja: ne mogu se na osnovi prošlih predviđati budući sukobi, a sadržaj političkih sjećanja nije djelatna sila po sebi (93). "Uzročna veza" između međugeneracijskih priča o Drugome svjetskom ratu i suvremenog nasilja, koja bi se pokrenula na osnovi lokalnih sjećanja, vrlo je tanka i nejasna (99-100). Zaoštrano rečeno, nema veze između sjećanja na nasilje u povijesti i ponavljanja tog nasilja (115). Autorica se u ovom poglavlju posebno bavi spomenicima od kojih je neke obišla i fotografirala, a koji, premda uvijek govore o specifičnim žrtvama, mogu izražavati pijetet prema svim žrtvama ili mogu eksplicitno okrivljavati drugi kolektiv, čime "podstiču narative etnicizacije" (101).

U posljednjem poglavlju autorica ističe važnost izdvajanja nasilja nad civilima kao političke strategije koja, u krajnjim točkama, podrazumijeva niz pojedinačnih taktika u rasponu od različitih oblika ciljanoga fizičkog nasilja poput masakriranja skupina ljudi, ubojstava, mučenja, silovanja, zlostavljanja, preko uništavanja imovine poput paljenja kuća i uništavanja infrastrukture, do destrukcije kulturalnih simbola (117-118). Te taktike nisu usmjerene samo na etničke Druge, nego i na političke Druge,

odnosno na "političke neprijatelje", koji su definirani "ne samo prema njihovoj etničnosti nego prema političkim pogledima" (118). Uz Milana Levara, u knjizi se pojavljuje i ubojstvo Josipa Reihl-Kira u osvit rata. Nasuprot Stathisu Kalyvasu koji ističe da se uspostavljanjem kontrole nad teritorijem nasilje smanjuje, Dragojević izdvaja niz politički motiviranih zločina, najčešće pokolja većih skupina ljudi koji nisu bili nikakva vojna prijetnja. U njezinim primjerima "upotrebe nasilja kao političke strategije" (122) pretežu opisi zločina što ih je počinila srpska strana u ratu: pokolji u Lovasu i na Ovčari, u Glinskome Novom Selu, kod Bačina i u Joševici, Širokoj Kuli i Škabrnji, kojima je bio cilj zastrašiti i kontrolirati stanovništvo (125-126). Točno primjećuje u zaključku da su "većinu nasilja nad civilima u Hrvatskoj počinili pobunjenici, posebno u prvoj godini rata" (143). S hrvatske strane spominje zločin u Gospiću te ratne zločine tijekom i nakon operacije "Oluja" kada su žrtve ubijane izbliza a da nisu bile vojna prijetnja. Na razini destrukcije simbola, koja predstavlja simbolički etnocid, uz srpsku se stranu nešto više vezuje uništavanje crkava, a uz hrvatsku čišćenje knjižnica od nepoćudnih sadržaja te uništavanje spomenika, najčešće onih koji komemoriraju NOB.

No poanta nije, a u tome je Dragojević izričita, uspoređivati kvantitetu nasilja i na etničkoj se osnovi natjecati u viktimizaciji (129), nego – uz zagovor procesuiranja svih počinitelja zločina nad civilima – postići da se osjeti "empatija za sve civilne žrtve" (128). Režimi koji naglašavaju podjele radi moći, uspostavljaju nepovjerenje i nove podjele (138), a njihovo diskurzivno utemeljenje nasilja "pozivanjem na sigurnosni mit da pojedini kulturalno definirani članovi zajednice predstavljaju političku prijetnju" smatra promašenim te, u konačnici, autodestruktivnim, jer se umjesto

inkluzivnih javnih politika traže novi neprijatelji (140-141). U zaključku podcrtava opravdavanje nasilja kao politički mit i artifičijelnost identitetskih podjela, posebice etničkih. "Identiteti stvoreni nasiljem" (145) i s njima povezana nova sjećanja ne vode nužno zatvorenom krugu mržnje, a njezina identifikacija mehanizama nasilja, umjesto postupaka poput premještanja stanovništva u sigurne zone, nalaže sprječavanje segregacije tijekom sukoba te osiguranje slobode povratka nakon njega i mogućnost integracije.

Amoral Communities, općenito gledajući, jest kvalitetno i korisno izdanje za one koji se bave nasiljem nad civilima u ratu u Hrvatskoj i vrijedno je čitanja. Djelo je napisano na osnovi marljivog istraživanja, teorijski je informirano, pojmovno i politički koherentno. Iako se prečesto ponavljaju bitne točke, pisano je jasno, koncizno i kontrolirano. Posebno je pohvalno inzistiranje na opisu procesa na lokalnoj razini u složenoj dinamici raspada multinacionalnih zajednica. Metodološki je korisno fukovsko razdvajanje strategija i taktika te isticanje konkretnih mehanizama moći na lokalnoj razini, načelno uvažavanje razlika u političkim obrascima na različitim mjestima i razinama poretka i odbacivanje automatske veze između nacionalnoga i lokalnoga.

Valja ukazati i na nekoliko međusobno povezanih, ali analitički razlučivih problematičnih dimenzija knjige. Ako se izuzme pretjerano pozivanje na knjigu Ive Goldsteina *Hrvatska 1918-2008*. iz 2008. – iz koje se preuzima i zastarjeli podatak da ubojica Reihl-Kira Antun Gudelj nije služio zatvorsku kaznu (164), dok je precizan pravosudni historijat cijelog slučaja dostupan i na stranicama udruge Documenta (www.documenta.hr) – činjenični supstrat studije uglavnom je korektan. Prvi je relevantan problem teorijske naravi. Autorica

se, među ostalim, u izgradnji teorijskog okvira studije poziva na Foucaulta i biopolitiku (26-27), Schmitta, izvanredno stanje i logiku prijatelj-neprijatelj (28), tumačenja Derride u vezi s isključivanjem i dehumanizacijom Drugih (132) te Agambena – simpatičan je lapsus da se u vezi s potonjim u jednoj bilješci grčka riječ *stasis* (στάσις), koja označava građanski rat, pojavljuje kao *statis* (158), što otprilike odgovara Kalyvasovom imenu. No ostaje dojam da je politickoteorijska osnova studije pomalo tanka. Podrobnije čitanje Foucaulta – ne ponajmanje *Nadzora i kazne*, njegove po mnogočemu najuspjelije genealogijske studije koja opredmećuje Nietzscheove uvide u povijesti kazneno-popravnog kompleksa na Zapadu – dovelo bi do problematiziranja oštrog reza između političkoga i vojnoga, koji autorica kategorički ponavlja, iako je to daleko od toga da bude razumljivo samo po sebi. Konceptualizaciji djela pomoglo bi i ciničnije, a time i realističnije shvaćanje pojave u kojoj su počinitelji nekažnjeni zato što su u određenom sustavu moći ustvari agenti političkog kažnjavanja, kao i dosljednije čitanje Schmitta koji ne prevodi etnički ili rasni sukob u političku teoriju. No bojim se da bi to zatvorilo prostor za naknadnu političku moralizaciju, koju studija Mile Dragojević o amoralnim zajednicama nudi suprotno logici materije kojom se empirijski bavi. Prozivanje za amoralnost i preuzimanje moralističke pozicije zahtijevali bi refleksiju o funkciji vlastite moralnosti u političkoj genealogiji morala i ozbiljnije nošenje s različitim teorijama pravednoga i nepravednog koje su utemeljene u različitim idejama o političkom subjektivitetu.

Metodološki problem očituje se pak u nedostatku ravnoteže među istraživanim slučajevima. Uganda i Gvatemala jesu intrigantni slučajevi koji studiju čine zanimljivom i opravdavaju općeni-

tiji naslov knjige, teorijski i eksplanacijski diskurs koji nadilazi jedan slučaj, ali same po sebi nisu posebno zanimljive globalnoj akademskoj publici. Da bi se postigla kakva-takva ravnoteža među uspoređivanim slučajevima, studije Ugande i Gvatemale valjalo je dodatno razraditi ili ih izostaviti te dati više prostora Hrvatskoj, odnosno odlučiti se za studiju slučaja. Iako su vjerojatno zanimljive onima koji proučavaju te zemlje i nužne da se opravda naslov studije, čitatelj brzo otupi na naknadne crtice iz Ugande i Gvatemale koje slijede nakon bogatije naracije iz Hrvatske. Jednako tako, pomoglo bi da se jasnije naglase razlike među slučajevima i da se one povežu s refleksivnom tipologijom sukoba. Politička polemika u Hrvatskoj i zemljama bivše Jugoslavije nerijetko se vodila o pitanju o tome je li konflikt građanski rat ili međunarodni sukob, a važno je biti precizan o tome na kojoj se osnovi ili osnovama temelji politička formacija sukobljenih identiteta te mijenja li to i na koji način narav sukoba. U vezi s tim metodološkim i tipološkim nedostacima, ima i grubljih politički spornih ulomaka u studiji poput sljedeće rečenice: "U Gvatemali i Hrvatskoj država je ili isključila političke etničnosti povezane s pobunjenicima ili ograničila njihov pristup političkoj vlasti" (143). Valjalo bi ipak, da se izbjegnju suvišni nespozummi, elaborirati na koji su to točno način nakon izbora 1990. ustavna arhitektura, ali i konkretni pregovori i postupci u Hrvatskoj, Srbima ograničili pristup institucijama nove države ili ih isključili iz njih.

Ipak, dok bi se nešto skromnija razina teorijskog uvida, metodološka neravnoteža i tipološka šutnja, protkani specifičnim političkim timbrom, mogli razmjerno bezbolno otkloniti doradom, diskurs autorice, iako je koherentan i politički konzistentan, boluje od jednoga bitnog problema koji nije tipičan samo za njezi-

nu studiju nego je izraz širih trendova u suvremenima društvenim znanostima. Nazovimo taj problem epistemološkim iako, kao i prethodne razine kritike, ima nedvojbenu političku dimenziju. Najlakše ga je prikazati u dva koraka. Prvi korak čini pretjerano naglašavanje odgovornosti elita, odnosno vođa, koje u vulgarnijoj političkoj izvedbi, lišenoj teorijskog uvijanja, ima dostojnu paralelu možda samo u memoarima posljednjeg američkog veleposlanika u Jugoslaviji Warrena Zimmermanna i drugih diplomata, političkih birokrata i gubernatora koji su djelovali na ovim prostorima, posebno u Bosni i Hercegovini, gdje je sukob zamrznut mirovnim sporazumom u Daytonu. Autorica, naima, opetovano ističe kako se etnicizacija pojavljuje kao projekt elita na državnoj razini. Jezikom predsokratovaca, moglo bi se reći da ona ima gotovo metafizičko ili ontološko "počelo" u diskursu vođa: "To je proces u kojemu politički vođe konceptualiziraju državu kao nacionalno tijelo, identificirajući one koji mu pripadaju i one čija se politička lojalnost percipira dvojbenom" (143). *Top-down* strašilo – "vođe koje se angažiraju u naporima etnicizacije" (116) – višestruko je prisutno u knjizi, pojavljuje se jednako na početku i na kraju studije (str. 20, 143), a ponekad i s prilično ekstremnom ekvidistancom koja je obično povezana s pripisivanjem odgovornosti za sukob elitama, primjerice kada se spominje "diskurs vođa poput Slobodana Miloševića i Vojislava Šešelja koji su zazivali državu u kojoj će svi etnički Srbi biti ujedinjeni, ili onaj Franje Tuđmana, koji je zazvao državu neovisnu o Jugoslaviji za sve etničke Hrvate" (77).

Autorica se u teorijskom okviru poziva i na Renéa Girarda i mimetiku nasilja, no čini se da u potrazi za odgovornošću za političko nasilje ne izmiče naknadnoj logici žirarovskoga žrtvenoga jarca (*le bouc émissaire*) kojega pronalazi u vo-

đama. Paralela toj individualizaciji političke odgovornosti nalazi se, kako možemo vidjeti u drugome koraku prikaza problema, u snažnoj konstruktivističkoj poziciji o kolektivnom identitetu. Kada piše o određenim identitetima, autorica koristi ograde poput *presumed* (pretpostavljeni), *perceived* (percipirani), *seen as* (viđeni kao) i sl. Politički identiteti su konstrukcija, pa autorica govori o "novoprojektiranim identitetima" (*newly engineered identities*) (144), a važno joj je naglasiti da u svim trima slučajevima "nečiji etnicitet nije predodredio koju će stranu u sukobu on ili ona odabrati" (135). Dok je to u slučajevima pojedinaca točno, kao i što je točno da je politička logika režima u nasilnoj situaciji sklona unutaretničkom nasilju u funkciji amoralnog održanja poretka, određene pravilnosti u političkim procesima u vezi s etničkim identitetom koji prethodi sukobu na agregatnoj razini ipak postoje. Identiteti i politički izbori nisu nečija konstrukcija. Oni su sastavni dio društvenoga i političkog života. Kriviti elite kao žrtvene jarce samo je diskurzivna politička strategija koja stavlja u zagrade logiku kolektivnih identiteta u sukobu u kojemu se ne može, kao u pojednostavnjujućim teorijama elita u političkoj sociologiji i politološkim teorijama populizma, jasno razdvojiti polove elita i masa, i zatim jednom od tih polova pripisati odgovornost za sve dobro ili loše.

Zamislimo na kraju ove točke vrijednosni univerzum suprotan od autoričinog koji kritizira etnički nacionalizam. U tom bi se mentalnom eksperimentu "isključivanje umjerenjaka", "proizvodnju granica" i "amoralne zajednice" mogli zamijeniti političkim prijevodima kao što su: "tjeranje neodlučnih na izbor" u uvjetima egzistencijalnog sukoba, "uspostava granica" kao nužna profilaksa i "moralne zajednice" koje se štite u vrijeme rata s drugim zajednicama. Promijenilo bi se vrijednosno stajalište, no iako

bi po svoj prilici postali odbojni šovinisti vrijedni zazora, naši bi eksplanatorni mehanizmi iza tih sintagma mogli ostati jednaki. I bili bi jednako u krivu ako bismo pomislili da pripisujući uzročnost tim mehanizmima možemo nešto promijeniti jer, iako su u određenom smislu relevantni i vrijedi ih opisati, pomoglo bi nam za početak malo elementarnih činjenica. Počnimo od činjenice da je 1991., za razliku od područja gdje je uspostavljena RSK, u Gorskom kotaru, prema službenom popisu u općinama Delnice, Ogulin i Vrbovsko, bilo manje od 25 posto Srba,¹ kao i od činjenice da etničke slike teritorija koji su bili obilježeni nasiljem u jednom trenutku, a u drugom nisu jednake, kao ni specifičan kontekst sukoba. Autoričine usputne reference na Istru, Podravinu i širok pojam "sjeverozapadne Hrvatske" u tom su smislu samo površna mistifikacija za neupućene čitatelje. Podcrtavam na kraju da se ne određujem vrijednosno prema praksama koje vode tim ishodom, nego samo želim istaknuti da je Durkheim u jednome imao pravo: dobra društvena znanost mora se temeljiti na društvenim činjenicama, kolikogod one neugodne bile za vrijednosni univerzum autora. Paradoksi su privlačna retorička figura, ali tek onda kada lažni paradoksi nestanu, može se pristupiti ozbiljnoj analizi koja stvari mora vidjeti jasno da bi barem u nekoj mjeri predvidjela buduće događaje i odgovorno djelovala.

Dakle, moja je poanta sljedeća: specifična kombinacija reduciranoga teorijskog okvira literature o izvanrednom stanju, metodološka neravnoteža u kojoj manje istraženi "egzotični" slučajevi ponajviše služe potvrdi predrasuda o glavnom slučaju i zaoštrenog konstruktivizma lišenog povijesne refleksije o pitanju kolektivnih identiteta koji nala-

¹ Usp. "Nestajanje Srba u Gorskom kotaru", 6. studenoga 2019. *p-portal.net* (pristupljeno 10. srpnja 2020).

zi olaki izlaz u okrivljanju vođa, ipak daje bitno iskrivljenu sliku logike sukoba. Kritizirajući političke mitove, ona uspostavlja novi politički mit o identitetu kao konstrukciji. Zašto, u potrebi za mitovima, ignoriramo neke bitne činjenice ili ih volimo radikalno iskrivljavati u svojim tumačenjima? Ne kaneći ozbiljno odgovarati na to pitanje, mogu na kraju ponuditi psihologizirajući spekulaciju. Osobna trauma koja se pretvara u društvenu znanost, često temeljitu i integriranu u globalističke akademske tokove sa svojim centrima moći i diskurzivnim produkcijama, više je ili manje osviješteno prolongiranje konflikta drugim sredstvima u drugim arenama. Autorica knjigu počinje s referencom na haičanskog antropologa Michel-Rolpha Trouillota koji je tvrdio da nije dovoljno samo osuditi ropstvo da bismo "obnovili autentičnost" nego valja osuditi i "rasiističku sadašnjost u kojoj se proizvode predstavljajući rasizma" (xi). Široko tumačenje tog stava danas dobiva izraz u uklanjanju i rušenju različitih spomenika na Zapadu koje, premda je ponegdje režimski legitimirano ili tolerirano, nema puni karakter brisanja nazadne prošlosti u stilu *fully fledged* kulturne revolucije nego se, zasad, pojavljuje u obliku taktičke subverzije politički korektnih snaga. Iako je analogija koju autorica povlači između poziva na djelovanje protiv rasizma i protiv mehanizama etnicizacije u sadašnjosti nesporetna, ona je znakovita. Ignorirajući stvarnost u potrazi za političkim mitom napretka, takve pozicije osuđene su u krajnjoj

konzekvenci na vlastito političko nasilje nad stvarnošću ili pak na vječno čuđenje o tome odakle je nasilje došlo.

Završno, cijenim marljiv znanstveni rad uložen u knjigu i profiliranje elemenata sukoba u Hrvatskoj u njoj. Ako knjige proizlaze iz trauma ili, šire govoreći, iz iskustva, to je legitiman izvor njihove snage i njihova veza s istinom iza svih njezinih negacija i iskrivljavanja. Nadahnuće autora, strast i osjećaj za relevantan problem teško se drukčije mogu dobiti. No kada ima i najbolje namjere, autor mora paziti da razdvoji sklop otkrića i provjere znanstvenih ideja. U protivnom je promašio znanost, pa i onu društvenu, kao žanr. Privatna fantazija ili politička fantazma, razumljiva privatna bol i potraga za smislom, naša politička nadanja i društvena nostalgija za navodno boljom prošlošću mogu postati izmještena i razvodnjena loša politika u akademskom ruhu koja će nalaziti samopotvrde u sukobima s nedostojnom reakcionarnom sadašnjošću koja uvijek iznova naivno pristaje na prevare malicioznih elita. Pa opet, pomalo kao na Arrakis Franka Herberta, s cijelom persifliranom kičastom mesijanskom eshatologijom, suze su valuta koju je teško ignorirati. One imaju svoju istinu. Kako autorica piše, "mnogi od naših razgovora počinjali su i završavali u suzama, i dosta stranica ove knjige napisano je u suzama" (2). U to uopće ne sumnjam, no čini li to knjigu boljom, prosudit će njezini čitatelji.

Krešimir Petković

